

Η φιλοσοφία στην Ελλάδα ήταν διάλειμμα, το πρώτο μόνον πρωταίμαξ, από τον πόλεμο. Στην τέταρτη έκδοσή, ο Έλληνας αναεργάστη από τον πόλεμο, παύει να προσβάλλει στην τελετή εκδόχης του βιβλίου, όπου ο Κονδύλης αναμετράται, συν τοις άλλοις, με τις παλαιές φιλοσοφικές τάσεις του 19ου και του 20ού αιώνα. Χάρη στην εδραίωση της προβληματικής του, το βιβλίο μπορεί να διαβαστεί και σαν μια γενική ιστορία της νεότερης φιλοσοφίας, από τον νεοκλασικισμό και το ανθρώπινο κέντρο, διαμέσου του Διαφωτισμού και του γερμανικού ιδεολογισμού, ως τη φαινομενολογία, την ψυχανάλυση, τον υπαρξισμό και την αναλυτική φιλοσοφία.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΡΗΤΗΣ Φιλοσοφία Βιβλιοθήκη

ISBN 978-960-524-372-2

περισσότερο περιγραφική και κατατακτική παρά γενετική) άριστο-τελική ψυχολογία.

Οί καθολικές έννοιες ριζώνουν σε τέτοιες συνειρμικές subnotiones. Ἡ ιδέα τοῦ λευκοῦ π.χ., ἔξω ἀπὸ τὴν σύνδεσίν της μὲ κάποιο συγκεκριμένο ἀντικείμενο, διαμορφώνεται σὰν ἀποτέλεσμα τῆς συνειρμικῆς παραβολῆς ἀντικειμένων ποῦ χουν τούτη τὴν χρωματικὴ ιδιότητα: τὸ γάλα, τὸ χιόνι κτλ. συνευρίσκονται ὡς παραστάσεις μέσα στὴν ψυχῇ, ἀκριβῶς χάρις στὴ συνειρμικὴ ικανότητα τῆς τελευταίας· ἔτσι μπορεῖ, μὲ τὴν ἄμεση ἀντιπαραβολή τους, νὰ ἐντοπιστεῖ τὸ κοινὸ στοιχεῖο τους, τὸ ὁποῖο κατόπιν ἐπανευρίσκεται μὲ τὸν ἴδιο τρόπο καὶ σὲ ἄλλα ἀντικείμενα, γιὰ ν' ἀνεξαρτητοποιηθεῖ τελικὰ ἀπ' ὅλα τους (ὅταν δηλ. διαπιστωθεῖ, ὅτι δὲν συναρτᾶται ἀναγκαστικὰ μὲ καμμιά ἀπὸ τὶς ὑπόλοιπες ιδιότητες ὧν ἀντικειμένων ἀντιπαραβλήθηκαν). Μὲ τὴν ἴδια διαδικασία προκύπτουν ἀπὸ τὰ εἶδη τὰ γένη κ.ο.κ. Ἔτσι, ὅ,τι ἦταν προτύτερα ἱεραρχία τοῦ ὄντος τῶρα γίνεται βαθμίδα τῆς ἀνιούσας ἐξέλιξης τῶν γνωστικῶν δυνάμεων τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ Fracastoro λέει ρητὰ, ὅτι τὸ universalium εἶναι δημιούργημα δικό μας κι ἀποτελεῖ στοιχεῖο τῆς ψυχῆς μας ἑτοιμὸ κάθε στιγμή νὰ συμμετάσχει σὲ καινούργιους νοητικούς συνδυασμούς.⁴¹³ Ἐπειδὴ βγαίνει ἀπὸ διαδικασίες, ποὺ ριζώνουν στὴν αἴσθηση, ὑπερβαίνοντάς την συνάμα, ὁ Fracastoro θέτει τὸ ἐρώτημα, ἂν αἴσθηση καὶ νόηση διαφέρουν ριζικά, γιὰ ν' ἀπαντήσῃ ἀμέσως ἀρνητικὰ. Τὸ ἴδιο πράγμα, λέει, συλλαμβάνουν ἡ νόηση καὶ ἡ αἴσθηση, μόνο μὲ τρόπο διαφορετικό· κι ἂν ἡ νόηση φτάνει σὲ μεγαλύτερη διαύγεια ἀπὸ τὴν αἴσθηση χάρις στὶς καθολικὲς έννοιες, ὅμως τοῦτες ἐδῶ εἶναι καθολικὲς ὄχι σὰν ὄντα, παρὰ σὰν εἰκόνες καὶ παραστάσεις.⁴¹⁴

ΔΕΥΤΕΡΟ ΜΕΡΟΣ

Η ΝΕΟΤΕΡΗ ΦΥΣΙΚΗ ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΚΑΙ ΟΙ ΤΥΧΕΣ ΤΗΣ ΜΕΤΑΦΥΣΙΚΗΣ

ΣΤΟΝ 17ο αἰ.

413. ὅπ. παρ., 177AB (a nobis fit).

414. ὅπ. παρ., 177C.

Ι. ΓΕΝΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

Ἡ διαμόρφωση τῆς μαθηματικῆς φυσικῆς στὸν 17ο αἰ. στάθηκε ἀναμφίβολα τὸ ἰσχυρότερο πλήγμα ποὺ δέχτηκε ἡ μεταφυσικὴ στὴν ἱστορία της, ἀν ἴσως ἐξαιρέσουμε τὴν ἀνάπτυξη τῶν ἀνθρωπολογικῶν καὶ κοινωνικῶν ἐπιστημῶν στὸν 18ο καὶ ἰδιαίτερα στὸν 19ο αἰ. Ἐφόσον στὴν παραδοσιακὴ ἀντίληψη ἡ πρωτοκαθεδρία τῆς μεταφυσικῆς σήμαινε ἀκριβῶς, ὅτι οἱ ὑπόλοιπες ἐπιστῆμες, καὶ προπαντὸς οἱ φυσικὲς καὶ μαθηματικὲς, ἦσαν ὑποτακτικὲς της, εἶναι πρόδηλο τὸ τί συνεπαγόταν ἐξ ὀρισμοῦ γιὰ τὴν μεταφυσικὴ ἡ νέα κυριαρχικὴ αὐτοτέλεια τῆς φυσικῆς. Ὁ ἴδιος ὁ ὅρος «μεταφυσικὴ» ὑποδήλωνε, ὅτι πάνω, πέρα ἢ πίσω ἀπὸ τὸν κόσμο, ὁ ὁποῖος ἀποτελεῖ τὸ ἀντικείμενο τῆς φυσικῆς, ὑπῆρχε μιὰ ἐντελὴς πραγματικότητα, σὲ σύγκριση μὲ τὴν ὁποία τόσο τὸ ἀντικείμενο τῆς φυσικῆς ὅσο καὶ ἡ φυσικὴ ὡς ἐπιστῆμη παρουσιάζονταν ἀθεράπευτα ἀτελεῖς· ἡ πεποίθηση, ὅτι ἡ ἐμπειρικὴ φύση εἶναι ὄντολογικὰ ὑποδεέστερη, δηλ. μεταβλητὴ, ἀσταθὴς καὶ ἀνεπίδεκτη ἔλλογης νοητικῆς σύλληψης, ἀποτελοῦσε, ἔτσι, τὸ θεμελιῶδες ἄρθρο πίστεως τῆς παραδοσιακῆς ἐλληνικῆς καὶ χριστιανικῆς μεταφυσικῆς. Ἡ μαθηματικὴ φυσικὴ ἀνέτρεψε ἀκριβῶς τούτῃ τὴν πεποίθηση καθὼς καὶ τὴν συνεπούμενη ὄντολογικὴ ἱεραρχία. Ἡ δυνατότητα ἐφαρμογῆς τῶν μαθηματικῶν στὴν μελέτη τῶν φυσικῶν φαινομένων σήμαινε καθαυτῇ, ὅτι ἡ φύση εἶναι ἔλλογα δομημένη καὶ ἐπομένως μπορεῖ ν' ἀποτελέσει ἀντικείμενο καθαρὰ νοητικῆς σύλληψης· στὸν ἔλλογο νοῦ ἀνοιγόταν, λοιπόν, ἓνα πεδίο δραστηριότητος ὁλότελα διαφορετικὸ ἀπὸ ἐκεῖνο ποὺ τοῦ προόριζε ἡ παραδοσιακὴ διάταξη τῶν ὄντολογικῶν ἐπιπέδων.⁴¹⁵ Ὅπως τὸ αἶτημα ἐφαρμογῆς τῶν μαθηματικῶν στὴν φυσικὴ, ἔτσι καί, γενικότερα ἀκόμα, τὸ ἰδεῶδες μιᾶς αὐστηρῆς

415. Πρβλ. Kondylis, Aufklärung, 88 κέ., 42 κέ. [= I, 110 κέ., 58 κέ.]

ἐπιστημονικῆς μεθόδου ὡς *ars inveniendi* προϋπόθετε τὴν πίστη στὴν ἐσώτερη λογικότητα τοῦ φυσικοῦ κόσμου: ἡ μέθοδος δηλ. δὲν εἶναι αὐτοτελές λογικὸ εὔρημα μὲ καθολικὴ ἰσχύ, παρὰ πηγάζει, ἀρχικὰ σὰν αἴτημα, ἀπὸ μιᾶς συγκεκριμένης κοσμοθεωρητικῆς τοποθέτησης. Ὅπως καὶ νᾶχει, τὸ ἰδεῶδες μιᾶς ἀπόλυτα βέβαιης μεθόδου παράλληλα μὲ τὴν ἀντίληψη, ὅτι ἡ ἔλλογη νοητικὴ σύλληψη δὲν ἀποτελεῖ ἀποκλειστικὸ προνόμιο τῆς σφαίρας τοῦ ὑπερβατικοῦ πνεύματος (καὶ μάλιστα ἐξαιτίας τῆς ἰδιαίτερης ὄντολογικῆς της ὑφῆς), καθιερώνουν καὶ παγιώνουν τὸ πρωτεῖο τῆς *certitudo modi procedendi* ἀπέναντι στὴν *certitudo objecti*. Μιὰ ἐξέλιξη, ποὺ εἶχε ἀρχίσει δειλὰ κι ἀντιφατικὰ περισσότερο ἀπὸ δύο αἰῶνες πρὶν καὶ σὲ ἄλλο πεδίο,⁴¹⁶ φτάνει μ' αὐτὸ τὸν τρόπο στὸ ἐντυπωσιακὸ τέρμα της.

Ἡ μαθηματικὴ φυσικὴ δὲν κατάργησε τὴν διάκριση Ἐκεῖθεν καὶ Ἐντεῦθεν. Ἡ μηχανὴ τοῦ σύμπαντος χρειαζόταν ἓναν κατασκευαστὴ καὶ ἐπίσης μιὰ πρώτη αἰτία τῆς κίνησής της, μολοντί τώρα τὸ πρῶτο κινεῖν δὲν σήμαινε πιά ὅ,τι στὸν Ἀριστοτέλη ἢ στὸν Ἀκυινάτη, δηλ. τὴν αἰτία μιᾶς ἀδιάκοπης μετάδοσης τῆς κίνησης σὲ μιὰ σειρά ἐφαπτόμενων κινητῶν στοιχείων, παρὰ τὸν πρόξενο μιᾶς στιγμιαίας καὶ μοναδικῆς ὥθησης, ἡ ὁποία στὴν συνέχεια μεταβάλλεται σὲ αὐτοδιδιωζόμενη κίνηση. Ἐτσι, οἱ σχέσεις τῆς ὑπερβατικῆς ἀρχῆς μὲ τὸν κόσμον χαλάρωναν σὲ μεγάλο βαθμὸ καὶ ταυτόχρονα ἀπλοποιούνταν δραστικά. Στὴν θέση τῆς ἱεραρχίας μπαίνει δηλ. ἡ δυναρχία, ἡ πολυβαθμὴ κλίμακα τῶν νοητῶν κι αἰσθητῶν οὐσιῶν κάνει τόπο σὲ μιὰ διαυγὴ διπολικὴ ἐνότητα. Ὅμως τὸ πράγμα δὲν σταματᾷ ἐδῶ. Ἄν διατηρεῖται σὲ ριζικὰ ἀπλοποιημένη μορφή ἡ δυναρχία Ὑπερβατικοῦ κι Ἐμμενούς, Θεοῦ καὶ κόσμου, στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ δεύτερου καταργοῦνται ὅλες ἐκεῖνες οἱ διαβαθμίσεις, ποὺ ἀποτελοῦσαν συνέπεια κι ἀντανάκλαση τῆς παλαιᾶς μεταφυσικῆς ἱεραρχίας· μ' αὐτὸ τὸν τρόπο, ἡ ἐνοποίηση τοῦ κόσμου προετοιμάζει μακροπρόθεσμα καὶ τὴν κατάργηση τῆς δυναρχίας Θεοῦ-κόσμου. Μὲ ἄλλα λόγια: ἡ μαθηματικὴ φυσικὴ ἀπορρίπτει τὴν ἀριστοτελικὴν διάκριση ἀνάμεσα στὴν ἀκίνητη κι ἄφθαρτη οὐράνια κοσμικὴ σφαῖρα καὶ στὴν σφαῖρα τὴν ὑποσελήνια, ὅπου βασίλευε ἡ κίνηση καὶ ἡ φθορά· ἡ καινούργια κοσμοεικόνα εἶναι ἐνιαία, διέπεται δηλ. ἀπὸ μιὰ μοναδικὴ καὶ ὁμοιόμορφη νομοτέλεια,

416. Βλ. παραπ. I, 2β.

ποὺ ἰσχύει τόσο γιὰ τὰ γήινα ὅσο καὶ γιὰ τὰ οὐράνια φαινόμενα καὶ δὲν ἐπιτρέπει διακρίσεις μὲ μεταφυσικὲς προϋποθέσεις ἢ συνέπειες. Ἡ ἐνοποίηση τῆς κοσμοεικόνας διαμέσου τῆς ἐννοίας τοῦ γενικοῦ φυσικοῦ νόμου βρίσκει, τώρα, τὴν ἀντιστοιχία της καὶ στὴν ἐνοποίηση τῆς γνώσης κάτω ἀπὸ ὁρισμένες ἐσχατὲς ἀρχές, ποὺ ἰσχύουν γιὰ ὅλη τὴν ἔκταση τῆς πραγματικότητος. Ἄν στὴν παραδοσιακὴ μεταφυσικὴ ἀντίληψη ὑπῆρχε μιὰ οὐσιαστικὴ διαφορὰ ἀνάμεσα στὴν ἐδραία κι ἐντελὴ γνώση τοῦ ἀναλλοίωτου ὑπερβατικοῦ πνεύματος καὶ στὴν κατὰ προσέγγιση γνώση τοῦ ἀσταθοῦς κι ἀστάθμητου φυσικοῦ κόσμου, ἡ μαθηματικὴ φυσικὴ, μὲ τὴν βοήθεια τῆς καθολικῆς ἰσχύουσας ἐπιστημονικῆς μεθόδου, καταργεῖ τὴν ποιοτικὴν διαφορὰ τῶν μορφῶν γνώσης, στὸν βαθμὸ τουλάχιστο ποὺ αὐτὲς προκύπτουν ἀπὸ τὴν ἐργασία ἢ τὴν συνεργία τῆς ἐμπειρίας καὶ τῆς νόησης· ἡ ἐξ ἀποκαλύψεως γνώση κατὰ κανόνα δὲν ἀμφισβητεῖται, ὅμως ὅλο καὶ λιγότερο συνεπάγεται κάποια πρακτικὴ δέσμευση. Τὸ ἰδεῶδες τῆς μεταφυσικῆς (μὲ τὴν παραδοσιακὴν ἐννοία) ὡς ἔλλογης γνώσης καταρρεῖ ἀπὸ τὴν στιγμή ποὺ ἡ (πλήρης) ἔλλογη γνώση (μπορεῖ νὰ) ἔχει ἀντικείμενα μὴ μεταφυσικά.

Ἐφόσον ἡ ἔλλογη γνώση ἐνοποιεῖται πάνω στὴν βάση τῆς ἀντίληψης γιὰ τὸν ἐνιαῖο νομοτελεῖ κόσμον, εἶναι πρόδηλο, ὅτι ὁ ἀγνωστικισμὸς, τὸν ὁποῖο συχνὰ ἐπικαλοῦνται οἱ φυσικομαθηματικοὶ καὶ οἱ νεωτεριστὲς φιλόσοφοι τοῦ 17ου αἰ., δὲν εἶναι γενικός, παρὰ ἀναφέρεται μὲ πολεμικὴ πρόθεση στὰ ἐπίμαχα προβλήματα τῆς παραδοσιακῆς μεταφυσικῆς, καὶ μάλιστα στὸ πρόβλημα τοῦ ὄντος ἢ ὄν καὶ τῆς οὐσίας. Ἡ ἐνιαία κοσμοεικόνα κι ἡ ὁμοιόμορφη νομοτέλεια τῶν στοιχείων της φέρνουν στὸ προσκήνιο τίς ἐννοίες τῆς σχέσης καὶ τῆς λειτουργίας, οἱ ὁποῖες παραγκωνίζονται τίς ἐννοίες τοῦ ὄντος καὶ τῆς οὐσίας. Τώρα δηλ. δὲν ἐνδιαφέρει τί εἶναι κάτι ὡς ὄν (κάτω ἀπ' τὸν μανδῦα τοῦ ἀγνωστικισμοῦ κρύβεται ἀκριβῶς τούτη ἡ ἀδιαφορία, ἡ καὶ ἐχθρότητα, ἀπέναντι στὸν χαρακτηριστικὸ προβληματισμὸ τῆς μεταφυσικῆς), παρὰ πῶς λειτουργεῖ κάτι στὶς σχέσεις του μὲ ἄλλα στοιχεῖα τοῦ ἴδιου λειτουργικοῦ συστήματος· ἡ σύνοψη τοῦ τρόπου λειτουργίας ὁρισμένων ἀλληλεξαρτημένων στοιχείων μέσα σ' ἓναν μαθηματικὸ τύπο συνιστᾷ, ἄλλωστε, τὸ περιεχόμενο ἐνός (φυσικοῦ) νόμου. Ἡ μετατόπιση τοῦ ἐνδιαφέροντος ἀπὸ τὴν οὐσία στὴν

λειτουργία προκαλεί μίαν αληθινή κοσμοθεωρητική επανάσταση. Η παραδοσιακή θεώρηση ξεκινούσε από την διάκριση ουσιαδών και συντυχιακών ιδιοτήτων ενός πράγματος, για να δώσει στην συνέχεια το πράγμα με βάση τις πρώτες και να το εντάξει σε όριση βαθμίδα της οντολογικής ιεραρχίας. Τούτη η ιεραρχία καταλύεται στον βαθμό που εκλείπει ή ατονεί ή κλασική διάκριση ανάμεσα σε ουσία και συμβεβηχός· όλα, όσα συναπαντιούνται σ' ένα πράγμα θεωρούνται τώρα καταρχήν ισότιμα συστατικά στοιχεία του, αφού όλα μπορούν να διαδραματίσουν ένα ρόλο στο λειτουργικό σύστημα όπου ανήκει το πράγμα. Έτσι, η θεώρηση του πράγματος από την λειτουργική σκοπιά αλλάζει ριζικά την έννοιά του: ενώ πρώτα εδραζόταν σε μίαν ουσία ως φορέα συμβεβηχότων ή κατηγορημάτων, τώρα γίνεται *de facto* το άθροισμα των τελευταίων.⁴¹⁷ Όσες έννοιες υποδήλωναν την ουσία και τις διαφορές καταστάσεις της αντικαθίστανται από άλλες, οι οποίες αναφέρονται στην συγκεκριμένη αμοιβαία σχέση των στοιχείων ενός λειτουργικού συστήματος, ενώ όποτε γίνεται, σε φυσικομαθηματικά πλαίσια, λόγος για υπό-σταση ως άθεατο φορέα αίσθητων ιδιοτήτων δεν έννοείται η ουσία ως ο γενικός και μόνιμος χαρακτήρας του πράγματος, παρά μάλλον το πεδίο της καθαρής ισχύος των μαθηματικών σχέσεων, πέρα δηλ. από την συχνά παραμορφωτική επήρεια αίσθητων-συντυχιακών παραγόντων.⁴¹⁸

Το τελευταίο του γεγονότος δείχνει, ότι, μολονότι στον 17ο αιώνα το θέμα της ουσίας βρίσκεται στο επίκεντρο των φιλοσοφικών αναζητήσεων, δεν μπορούμε να μιλάμε για κάποια συνέχιση του μεταφυσικού προβληματισμού ανεπηρέαστη από τις εξελίξεις στον χώρο των φυσικομαθηματικών επιστημών. Το αντίθετο συμβαίνει: το πρόβλημα της ουσίας παρέμεινε στο προσκήνιο μονάχα παίρνοντας τη νέα μορφή, που του έδωσε η μαθηματική φυσική, αδιάφορο αν αναμείχθηκε σε ποικίλους βαθμούς με παλαιότερα φιλοσοφικά μοτίβα. Ο φυσικομαθηματικός χωρισμός των ιδιοτήτων των σωμάτων σε πρωτογενείς και δευτερογενείς έφερε στην επιφάνεια κάτι που έμοιαζε με τον χωρισμό ανάμεσα

417. Rombach, Substanz — System — Struktur, I, 12 κέ., 341/3.

418. Cassirer, Substanzbegriff, 218, 216. Για την διαφορά «ουσίας» (με την παραδοσιακή έννοια) και φυσικομαθηματικού λειτουργικού «νόμου» πρβλ. Kaulbach, Einleitung, 120.

στην ουσία και στα συμβεβηκότα της, μολονότι, όπως είπαμε, τώρα η υπό-σταση νοούνταν ως πεδίο εφαρμογής των καθαρών μαθηματικών σχέσεων κι όχι ως κρίκος μιας οντολογικής αλυσίδας· έτσι, όμως, παραμεριζόταν το πρόβλημα του όντος ή όν, παρόλη την επιβίωση του προβλήματος της ουσίας και ακριβώς επειδή το τελευταίο μεταμορφώθηκε για να επιβιώσει. Ένδεικτικό για την στροφή, που επιφέρει η επιβλητική παρουσία της φυσικομαθηματικής επιστήμης, είναι το έντονότερο ενδιαφέρον για τους χωροχρονικούς προσδιορισμούς της ουσίας· τώρα δηλ. το ζητούμενο είναι περισσότερο η ικανοποιητική ανάλυση της σύμπλοκης της ουσίας με τους προσδιορισμούς της παρά η αφαιρετική απομόνωσή της απ' αυτούς — χωρίς τουτο να σημαίνει, ότι οι χωροχρονικοί προσδιορισμοί νοούνται πάντα ως προσδιορισμοί αίσθητοι ή ότι ως μόνη ουσία γίνεται δεκτή η ύλική. Κάθε άλλο: στις περισσότερες και αντιπροσωπευτικότερες περιπτώσεις πνεύμα και ύλη θεωρούνται εξίσου ενιαίες και χωριστές συναμεταξύ τους ουσίες, και μία από τις θεμελιώδεις έγνοιες της φιλοσοφίας του 17ου αιώνα. Είναι ο καθορισμός των σχέσεων τους. Όμως και εδώ δεν πρόκειται για κάποια όμαλη συνέχιση των παραδοσιακών μεταφυσικών προβληματισμών, παρά για προσπάθειες εύρεσης απαντήσεων στα ερωτήματα της μαθηματικής φυσικής ή για απόπειρες συμβιβασμού με τα δικά της πορίσματα. Έτσι η άδρη διαρχία των δύο βασικών ουσιών, ή οποία άπλοποιεί δραστικά τον οντολογικό χώρο, συνάπτεται στενά με την διαρχία ή, αν θέλουμε, την διπολική ένότητα Θεού και κόσμου, όπως την υποτύπωνε η νέα μηχανιστική κοσμοεικόνα, ενώ η έντονη επιθυμία ικανοποιητικού καθορισμού των σχέσεων ανάμεσα σε πνευματική και ύλική ουσία πήγαζε από τον φόβο, τον οποίο γεννούσε για την τύχη της πρώτης ή οντολογική ανατίμηση της δεύτερης από την στιγμή που ο αίσθητος κόσμος θεωρήθηκε νομοτελής κι επιδεκτικός καθαρά λογικής σύλληψης. Η προσπάθεια καθορισμού των σχέσεων πνεύματος και ύλης άποσκοπεί, λοιπόν, κατά κανόνα στην προάσπιση της άκεραιότητας του πρώτου μέσα στα πλαίσια μιας όρθόδοξης ή ανανεωμένης χριστιανικής άπολογητικής.

Η καθοριστική επίδραση της μαθηματικής φυσικής του 17ου αιώνα πάνω στις τύχες της μεταφυσικής δεν σταματά στην αναδιατύπωση του προβλήματος της ουσίας, παρά αναφέρεται και σε τρία ακόμα νευραλγικά σημεία, τα όποια πρέπει τουλάχιστο να κατονομάσουμε

ἐδῶ. Πρῶτα-πρῶτα, στὴν ἐπίδραση αὐτὴ ὀφείλεται τὸ αἶτημα μετατροπῆς τῆς μεταφυσικῆς σὲ γενικὴ ἐπιστημολογία. Τοῦτο τὸ αἶτημα, μολονότι εἶναι γνήσιο προῖδν τοῦ 17ου αἰ., ὥστόσο μποροῦσε νὰ στηριχτεῖ σὲ μιὰν ἀπὸ τίς διαφορετικὲς ἀριστοτελικὲς ἐκδοχὲς τῆς μεταφυσικῆς, δηλ. στὸν ὀρισμὸ τῆς μεταφυσικῆς ὡς ἐπιστήμης τῶν πρῶτων ἀρχῶν. Τώρα ὅμως οἱ πρῶτες ἀρχὲς δὲν ἔχουν ὄντολογικὴ ὑφή, παρὰ εἶναι ἀποκλειστικὰ νοητικὲς καὶ ἰσχύουν ἐξίςου γιὰ ὅλους ἀνεξάρτητα τοὺς χώρους τοῦ ἐπιστητοῦ, ἀφοῦ οἱ ὄντολογικὲς τους διαφορὲς ἰσοπεδώνονται (στὸν βαθμὸ, τουλάχιστο, ποὺ οἱ χῶροι τοῦ ἐπιστητοῦ θεωροῦνται ἐπιδεκτικοὶ ἔλλογης σύλληψης). Ὁ καθαρὰ ἐπιστημολογικὸς χαρακτήρας τῆς τέτοιας μεταφυσικῆς καταφαίνεται στὴν βαθμιαία διαπλοκὴ τῆς μετὰ μαθηματικά, ἢ ὁποία τῆς δίνει μορφὴ ἔσχατων ἀξιωματῶν. Ἀκριβῶς ἡ πίστη στὴν δυνατότητα ἀναγωγῆς ὅλου τοῦ ἐπιστητοῦ σὲ ὀλιγάριθμα ἀξιώματα γεννᾷ καὶ τὴν ἰδέα τοῦ φιλοσοφικοῦ συστήματος μετὰ τὴν αὐστηρὴ μαθηματικὴ ἔννοια τοῦ ὅρου. Ἡ σχολαστικὴ φιλοσοφία γνώριζε, βέβαια, τὴν ἰδέα τοῦ συστήματος ὡς λογικὰ συνεκτικὸ ὅλου, τούτῃ ἡ ἰδέα, ὅμως, στηριζόταν πάνω στὴν ὑπόθεση τῆς ἀντικειμενικῆς ὑπαρξῆς μιᾶς ἱεραρχίας τῶν ὄντων, ἐνῶ ἡ ἰδέα τοῦ φιλοσοφικοῦ συστήματος, ἢ ὁποία διαμορφώνεται κάτω ἀπ' τὴν ἐπίδραση τοῦ μαθηματικοῦ προτύπου, βρίσκει τὴν πραγμάτωσή της σ' ἓνα ἐσωτερικὰ ὁμοιογενὲς γνωστικὸ σύνολο συναγόμενο καὶ διεπόμενο ἀπὸ λίγα ὑπέρτατα ἀξιώματα, τὸ ἴδιο ὅπως καὶ ἡ μηχανικὴ φύση φαινόταν νὰ διέπεται ἀπὸ μερικὸν ἀπλοὺς νόμους. Δεύτερο, τὸ ἴδιο τὸ περιεχόμενο τῶν μεταφυσικῶν προβλημάτων, ὅπως τίθενται καὶ ἀντιμετωπίζονται τώρα, ἐξαρτᾶται ἀπὸ (ἢ τουλάχιστο ἀναφέρεται σὲ) δεδομένα ἢ ἀντικείμενα ἔρευνας τῆς νεόκοπης φυσικομαθηματικῆς ἐπιστήμης. Ἐκτὸς ἀπὸ τὸ πρόβλημα τῆς οὐσίας, ὅλο καὶ περισσότερο φυσικοεπιστημονικὸ χαρακτήρα ἀποκτοῦν τὰ προβλήματα τοῦ χώρου καὶ τοῦ χρόνου, τῆς αἰτιότητος, τῶν σχέσεων ὕλης καὶ πνεύματος κτλ.⁴¹⁹ Ἡ τάση τῆς συγχώνευσης φυσικο-

419. Χαρακτηριστικὸ ἀπὸ τὴν ἀποψη αὐτὴ εἶναι, ὅτι ἓνας ἐρευνητὴς τῆς μεταφυσικῆς τοῦ 17ου αἰ. θεωρεῖ δυνατὴ τὴν μελέτη τῆς μετὰ κριτήρια ἀποκλειστικὰ ἐμμενῆ, δηλ. δίχως προσφυγὴ σὲ κάποια ὑπεραισθητὴ, ὑπερβατικὴ τάξη, βλ. Leyden, Seventeenth-Century Metaphysics, XV. Φυσικά, ἡ ἀντίληψη τούτῃ πρέπει νὰ κριθεῖ μονόπλευρη, ἂν θυμηθοῦμε τὴν ἔντονη ἀπολογητικὴ-χριστιανικὴ διάθεση τῶν πλείστων ἐκπροσώπων τῆς τοτίνης μεταφυσικῆς, ἢ ὁποία συχνότατα καθορίζει τὴν στάση τους ἀπέναντι στὰ φυσικοεπιστημονικὰ προβλήματα ποὺ διαπραγματεύονται.

επιστημονικῆς καὶ μεταφυσικῆς ἔρευνας ἐνισχύεται ἀπὸ τὸ γεγονός, ὅτι οἱ ἐκπρόσωποι τῆς νέας μαθηματικῆς φυσικῆς δὲν περιορίζονται ἀπλῶς νὰ καταπολεμοῦν τὴν (παραδοσιακὴ) μεταφυσικὴ, παρὰ ὑποτυπώνουν μετὰ τὸν τρόπο τους μιὰ μεταφυσικὴ μηχανιστικὴ-ὕλιστικὴ, στηριζόμενη ὅχι μόνον στὴν διάκριση πρωτογενῶν καὶ δευτερογενῶν ιδιοτήτων π.χ., ἀλλὰ καὶ σὲ γενικὲς ἀποφάνσεις πάνω στὸν χαρακτήρα τῆς ὕλης, τῶν σωμάτων, τῶν φυσικῶν νόμων κτλ.⁴²⁰ Τρίτο, ἡ συγχώνευση μαθηματικῆς φυσικῆς καὶ μεταφυσικῆς ὀδηγεῖ τελικὰ στὸν καθορισμὸ τοῦ χαρακτήρα τοῦ Ἐκεῖθεν, δηλ. τοῦ Θεοῦ, ἀπὸ τὸν χαρακτήρα τοῦ Ἐντεῦθεν, δηλ. τοῦ νομοτελοῦς κόσμου. Ἄν δηλ. ὁ κόσμος γίνεται ἀντιληπτὸς σὰν μηχανή, τότε ὁ Θεὸς πρέπει νὰναι μηχανικός, ἂν θεωρεῖται ἀρμονικὸ οἰκοδόμημα, τότε ὁ Θεὸς παρομοιάζεται μετὰ ἀρχιτέκτονα κ.ο.κ. Σὲ κάθε περίπτωση, ἀφετηρία γιὰ τὸν ὅποιο χαρακτηρισμὸ τοῦ Θεοῦ εἶναι ἡ ἰδιοσυστασία τοῦ κόσμου καὶ ὅχι ἀντίστροφα. Αὐτὸ σημαίνει πρακτικὰ τὴν περικοπὴ τῆς παντοδυναμίας τοῦ Θεοῦ, ὁ ὅποιος δικαιούται (ἀκόμη) νὰ κατασκευάζει τὸν κόσμον, ἀλλὰ ὑπὸ τὸν ὅρον ν' ἀκολουθεῖ τοὺς νόμους, τοὺς ὁποίους ἀνακαλύπτει καὶ διατυπώνει ἡ μαθηματικὴ φυσικὴ, ἔστω καὶ ἂν οἱ νόμοι αὐτοὶ χαρακτηρίζονται (ὕστερογενῶς) ὡς ἔργα ἢ τουλάχιστον ὡς μορφὲς ἐκδίπλωσης τῆς θείας δραστηριότητος. Ἄν ὁ Θεὸς παραμένει κυρίαρχος, ὅμως ἡ ἔκτασις καὶ ἡ ὑφὴ τῆς κυριαρχίας του διαγράφονται τώρα ἀπὸ τὴν φυσικὴ ἐπιστήμη, ἐξαρτιοῦνται δηλ. ἀπὸ τὴν ἰδιοσυστασία τῆς φύσης. Ἡ τάση αὐτὴ ἐντείνεται ὅσο προχωροῦμε πρὸς τὴν ἐποχὴ τοῦ Διαφωτισμοῦ, καὶ πρακτικὴ τῆς συνέπειας εἶναι ἡ ὑποταγὴ τοῦ Ἐκεῖθεν στὸ Ἐντεῦθεν.⁴²¹ Τί σήμαινε αὐτὸ γιὰ τὴν μεταφυσικὴ, δὲν χρειάζεται νὰ ἐξηγηθεῖ ιδιαίτερα.

Ἡ μαθηματικὴ φυσικὴ ἄσκησε ἔντονη ἀντιμεταφυσικὴ ἐπίδραση ὅχι ἀπλῶς καὶ ὅχι μόνον ὡς ἐπιστήμη μετὰ τὴν νέα, ἀντιαριστοτελικὴ σημασία τοῦ ὅρου, παρὰ προπαντὸς ὡς κοσμοθεωρητικὴ θεμελιώδης στάση, ποὺ ἀπορρόφησε, μεταμόρφωσε, ἀναπροσανατόλισε καὶ χρησιμοποίησε γιὰ τοὺς δικούς της αὐτοτελεῖς σκοποὺς ὅσες βασικὲς ἀντιμεταφυσικὲς θέσεις εἶχαν ἐμφανιστεῖ ἀπὸ τὴν πρώιμη κιόλας

420. Γιὰ τὴν τέτοια μεταφυσικὴ πρβλ. Faggiotto, Il Problema, 18/9.

421. Γιὰ τὴν ὑποταγὴ τῆς ἰδέας τοῦ Θεοῦ στὰ κελεύσματα τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης ἀπὸ τὸν Newton καὶ μετὰ βλ. ἀναλυτικὰ Kondylis, Aufklärung, 361 κέ. [= II, 15 κέ.], ἰδ. 374 κέ. [= II, 30 κέ.].

Ἀναγέννηση στὰ πλαίσια τοῦ ἀνθρωπιστικοῦ κινήματος.⁴²² Οἱ θέσεις τοῦτες εἶχαν διατυπωθεῖ ἀπὸ τοὺς ἀνθρωπιστὲς μὲ σκοπὸ νὰ αἰτιολογηθεῖ ἡ προτίμησή τους γιὰ τὸν κοινωνικὸ κόσμο ἀπέναντι στὸν μεταφυσικὸ καὶ φυσικὸ, ἡ μαθηματικὴ φυσικὴ τὴς ἐφαρμόζει ὅμως στὶς σχέσεις ἀνθρώπου καὶ φύσης κι ἔτσι τὴς μεταβάλλει δραστικὰ ἀκριβῶς τὴν στιγμή πού τὴς υἱοθετεῖ. Παραπάνω μιλήσαμε γιὰ τὴν ραγδαία ἀνάπτυξη καὶ μετεξέλιξη, πού γνώρισε ἡ θέση γιὰ τὴν ὑπεροχὴ τῆς *certitudo modi procedendi* ἀπέναντι στὴν *certitudo obiecti*, ὅταν πέρασε στὴν ὑπηρεσία τῆς μαθηματικῆς φυσικῆς. Κάτι παρόμοιο συμβαίνει καὶ μὲ τὴν ἀρχὴ *verum factum convertuntur*, πού εἶχε χρησιμοποιηθεῖ ἀπὸ τοὺς ἀνθρωπιστὲς μὲ τὴν ἔννοια, ὅτι ὁ ἀνθρώπος μπορεῖ νὰ γνωρίσει μονάχα τὰ κοινωνικὰ φαινόμενα, ἀφοῦ αὐτὰ εἶναι ἔργα δικὰ του, κι ὄχι τὰ φαινόμενα τὰ φυσικὰ. Ἡ κατοπινὴ μεταφορὰ τῆς ἀρχῆς τούτης στὸν χῶρο τῆς φύσης σχετίζεται ἄμεσα μὲ τὴν γνωστὴ μας ὄντολογικὴ ἀνατίμηση τῆς τελευταίας, ὅπως ἐκφράζεται στὴν πεποίθηση, ὅτι ἡ φύση, ἔχοντας ἔλλογὴ ὕψος, ἐπιδέχεται καθαρὰ νοητικὴ-ἐλλογὴ σύλληψη. Ἡ ἔλλογα δομημένη φύση ἀποτελεῖ μιὰ μηχανή, κι ἐπομένως μπορεῖ θεωρητικὰ νὰ κατασκευαστεῖ, ὅπως καὶ κάθε ἄλλη μηχανή, ἀπὸ τὸν ἀνθρώπο, ἂν ἔχει στὴν διάθεσή του τὰ ὕλικά καὶ τὸν τρόπο νὰ τὰ κινήσει μέσα σὲ ἀχανῆ διαστήματα. Ἐν πάσῃ περιπτώσει ἡ μαθηματικὴ φυσικὴ θεωρεῖ τὸν ἑαυτὸ της ἀνακατασκευὴ τοῦ σύμπαντος, ἔστω καὶ πάνω στὸ χαρτί μονάχα. Ἡ φύση γνωρίζεται, λοιπόν, ἔλλογα, ἐπειδὴ θὰ μπορούσε νὰ εἶναι καὶ προῖον ἀνθρώπινης τέχνης. Ἐδῶ φαίνεται, πῶς ἡ ἐφαρμογὴ τῆς ἀρχῆς *verum factum convertuntur* στὴν φύση ἀντιστρατεύεται ἀπευθείας τὴς ἀριστοτελικῆς προτεραιότητες, ἀφοῦ σύμφωνα μ' αὐτὲς ἡ τέχνη δὲν μπορούσε νὰναι παρὰ μιὰ ἀτελὴς προσπάθεια μίμησης τῆς φύσης.⁴²³

Ἡ νέα ὑπεροχὴ τῆς τέχνης πάνω στὴν φύση, δηλ. ἡ ἀντιστροφή τῆς παραδοσιακῆς τοῦς ἱεραρχίας, ἐκφράζει μιὰ νέα συνείδηση γιὰ τὴς πρακτικῆς δυνατότητες τοῦ ἀνθρώπου, ἡ ὁποία ὑποσκάπτει τὴν ὑποταγὴ τοῦ Ἐντεῦθεν στὸ Ἐκεῖθεν. Ἡ συνείδηση τούτῃ ἀρθρώνεται,

422. Ἡ θέση αὐτή, ὅπως ἀναπτύσσεται ἐδῶ, στρέφεται ἐναντία σὲ ἐρευνητὲς ὅπως ὁ Randall π.χ., οἱ ὁποῖοι κατανοοῦν τὴν μαθηματικὴ φυσικὴ μὲ στενὸ ἐπιστημονιστικὸ τρόπο ἀγνοώντας τὴς κοσμοθεωρητικῆς προϋποθέσεις της.

423. Rossi, *Filosofi*, 139 κέ.

τώρα, στὴν μεταφορὰ μιᾶς ἄλλης βασικῆς ἀνθρωπιστικῆς θέσης, δηλ. τοῦ πρωτείου τῆς *vita activa*, ἀπὸ τὴν κοινωνικὴ ζωὴ στὸν χῶρο τῶν σχέσεων τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὴν φύση. Ἐδῶ, ὡστόσο, πρέπει νὰ σημειωθεῖ, ὅτι ἤδη στὴν ὀψιμὴ ἀνθρωπιστικὴ φιλολογία εἶχε τονιστεῖ ἡ δυνατότητα πλήρους ὑποταγῆς τῆς φύσης στὴν βούληση καὶ στὴν προσπάθεια τοῦ προμηθεϊκοῦ ἀνθρώπου. Γιὰ τὸν Manetti π.χ. ἡ μοναδικὴ ἀποστολὴ τοῦ ἀνθρώπου εἶναι νὰ κυβερνήσει ὅ,τι ὑπάρχει πάνω στὴ γῆ μὲ τὴν δράση καὶ τὴ νόησή του.⁴²⁴ Ἀλλὰ καὶ ὁ Ficino τονίζει, ὅτι ὁ ἀνθρώπος δὲν εἶναι ὑπηρέτης, παρὰ ἀνταγωνιστὴς τῆς φύσης, ἱκανὸς μάλιστα νὰ τὴν ἀνακατασκευάσει ἐξαρχῆς μὲ τὴ δύναμη τοῦ νοῦ του, ἂν διέθετε τὰ κατάλληλα ὕλικά κι ἐργαλεῖα.⁴²⁵ Ὅσον καιρὸ τέτοιες θέσεις διατυπώνονταν ἀπὸ συγγραφεῖς σὰν τὸν Ficino, δηλ. μεταφυσικὰ προσανατολισμένους κι ὑπερασπιστὲς τοῦ πρωτείου τῆς θεωρητικῆς ζωῆς, παρέμεναν βέβαια, ἀφηρημένες καὶ ρητορικές, μολονότι αὐτὸ δὲν σημαίνει, ὅτι δὲν ἀσκοῦσαν γενικότερη ἐπίδραση. Οὐσιαστικότερο περιεχόμενο ἀποκοτοῦν, ὅμως, ὅταν συνδέονται ἀνοιχτὰ μὲ μιὰν ριζικὴ ἀναθεώρηση τῆς περιφρονητικῆς ἐκείνης στάσης ἀπέναντι στὴν χειρωνακτικὴ ἐργασία καὶ στὴς μηχανικῆς τέχνες, ἡ ὁποία στὸν Πλάτωνα καὶ στὸν Ἀριστοτέλη συμβάδιζε μὲ τὸ πρωτεῖο τῆς θεωρητικῆς ζωῆς καί, κατ' ἐπέκταση, τῆς μεταφυσικῆς ὡς «σοφίας». Τούτῃ ἡ ἐσώτερη σχέση ἀνάμεσα στὴν ἀλλαγὴ τῆς ἀποτίμησης τῆς ἐργασίας καὶ τῆς τεχνικῆς καὶ στὴν τύχη τῆς μεταφυσικῆς ὡς ἀνώτατης μορφῆς θεωρίας πρέπει νὰ ὑπογραμμιστεῖ ἰδιαίτερα. Καὶ στὸν τομέα αὐτό, βέβαια, ἡ νέα ἐξέλιξη διαγράφεται πολὺ πρὶν ἀπὸ τὴν ἐμφάνιση τῆς μαθηματικῆς φυσικῆς, ἀφοῦ ἤδη τὸ ἐργαστήριό τοῦ ἀναγεννησιακοῦ καλλιτέχνη γίνεται τόπος πολλαπλῆς τεχνικῆς δραστηριότητος,⁴²⁶ ἐνῶ ἀπὸ τοὺς ἐκπροσώπους τῆς ἰταλικῆς φυσικῆς φιλοσοφίας τοῦ 16ου αἰ. ὁ Bruno, ὁ ὁποῖος στὴς τεχνικῆς δεξιότητες τοῦ ἀνθρώπου βλέπει τὴν ἐγγύηση τῆς κυριαρχίας του πάνω στὴν φύση καὶ συνάμα ἀρνεῖται τὸν χωρισμὸ θεωρίας καὶ πράξης,⁴²⁷ θεωρεῖ τὴν παραγωγικὴ χειρωνακτικὴ ἐργασία ὕλικὴ προϋπόθεση κάθε

424. *De dignitate et excellentia hominis*, III, 45 = σ. 91.

425. *Theologia Platonica*, XIII, 3 = II, 223/4.

426. Rossi, *Filosofi*, 27 κέ.

427. Spaccio, III = Opere, II, 152.

θεωρητικής ένασχόλησης.⁴²⁸ Συστηματικότερα ακόμη, ή άριστοτελική περιφρόνηση της χειρωναξίας απορρίπτεται από ανθρώπους, οι όποιοι ασχολούνται άμεσα με τη νέα έμπειρική έπιστήμη και τη νέα τεχνική· οι ίδιοι διατυπώνουν και τὸ αίτημα μιᾶς άπλῆς κι άμεσης γλώσσας⁴²⁹ (τὸ πόσο πολύπλοκη στάθηκε ή όλη εξέλιξη τὸ βλέπουμε και πάλι, αν θυμηθοῦμε, ότι τὸ αίτημα αὐτὸ είχε προβληθεῖ με ἴση έμφαση από πολλοὺς άνθρωπιστές). Όμως ή όριστική κοσμοθεωρητική κατοχύρωση της έργασίας και της τεχνικῆς πραγματοποιεῖται, όταν ή μαθηματική φυσική άνοίγει ένα ανεξάντλητο πεδίο δράσης για τὴν *vita activa* και για τὸν πρωταγωνιστή της, τὸν *homo faber* [κατασκευαστὴ άνθρωπο].⁴³⁰ Έργασία και τεχνική αναπτύσσονται τώρα όχι ψηλαφητὰ και τυχαῖα, παρὰ πάνω στη βάση της επίλυσης θεωρητικῶν προβλημάτων, για νὰ γενήσουν με τὴν σειρά τους καινούργια.⁴³¹ Αὐτὸ άνοίγει στὴν σκέψη ένα δρόμο δλότελα άγνωστο κι άδιανόητο για τὴν παραδοσιακή μεταφυσική. Η πίστη στὴν έλλογη δόμηση της φύσης, ή *vita activa* ως άγώνας για τὴν κυριαρχισή της και ή νέα αντίληψη για τὴν έργασία και τὴν τεχνική συνάπτονται και συναποτελοῦν ένα σφιχτὸ κοσμοθεωρητικὸ πλέγμα, τὸ όποιο έμπνέει έναν καινούργιο τύπο ανθρώπου για νὰ δοθεῖ δλόφυχα στὰ θέληγτρα και στοὺς κινδύνους τοῦ Έντεϋθεν.

428. *Eroici furori*, II, 2 = *Opere*, II, 464.

429. Rossi, *Filosofi*, 17/8, 54, 59, 61, 63, 76.

430. Arendt, *Human Condition*, 262 κέ.

431. Zilsel, *Die sozialen Ursprünge*, ιδ. 119 κέ.

2. Η ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΚΗ ΤΟΥ ΑΓΝΩΣΤΙΚΙΣΜΟΥ ΣΤΟΝ 17ο αἰ.

Η εξέταση τῶν άγνωστικιστικῶν ρευμάτων τοῦ 17ου αἰ. ἐπιβάλλεται ἐδῶ για τὸν άπλούστατο λόγο, ότι ή θέση για τὸν πεπερασμένο χαρακτήρα τῆς ανθρώπινης νόησης χρησιμοποιεῖται και τώρα σὲ ἴση έκταση και ένταση όπως και στοὺς προηγούμενους αἰῶνες ως κεντρικὸ ἀντιμεταφυσικὸ ἐπιχείρημα. Όμως ή βαθμιαία συστηματική διαμόρφωσή της νεότερης φυσικῆς έπιστήμης ἐπηρεάζει βαθιά, κοντὰ σὲ πολλὰ άλλα πράγματα, και τὴν χρήση άγνωστικιστικῶν θέσεων. Στὸν 15ο και 16ο αἰ. οἱ σκεπτικιστὲς άρνιοῦνταν όχι μονάχα τὴν έλλογη γνώση μεταφυσικῶν ἀληθειῶν, αλλά και τὴν δυνατότητα μιᾶς αξιόπιστης γνώσης τοῦ φυσικοῦ κόσμου· βέβαια, ή τελευταία τούτη άρνηση στρεφόταν άπευθείας ενάντια στὴν σχολαστικοαριστοτελική φυσική κι ἔτσι ἔπαιρνε αὐτόματα χαρακτήρα περισσότερο εἰκονοκλαστικὸ παρὰ άνασχετικὸ — χωρία ποὺ ή στενή σχέση φυσικῆς και μεταφυσικῆς στὸν άριστοτελισμὸ ἔκανε τὴν άπόρριψη της πρώτης νὰ φαίνεται άβίαστη συνέπεια της άνασκευῆς της δεύτερης. Η καινούργια (μαθηματική ή πάντως άνταριστοτελική) φυσική, παραμερίζοντας τὴν ζήτηση οὐσιῶν και αἰτίων (με τὴν άριστοτελική έννοια τοῦ ὅρου), ξεκόβει από τὴν μεταφυσική έννοιολογία κι ἔτσι δὲν μπορεί πιά ν' άποτελέσει στόχο πολεμικῆς από τὴν άποψη αὐτή, μολονότι ἴσως ή άξιοπιστία κάθε γνώσης, ἄρα και της φυσικῆς, μπορούσε ν' άμφισβητεῖται ακόμη από τὴν πλευρὰ πολλῶν σκεπτικιστῶν (ή «πυρρωνιστῶν»), σύμφωνα με τὴν συνηθέστερη έκφραση στὸν 16ο αἰ.). Εἶναι πρόδηλο, ότι ή νεοφανῆς έπιστήμη της φύσης δὲν ἦταν δυνατό ν' άνδρωθεῖ χωρὶς νὰ πιστεύει ἀκράδαντα στὴν δυνατότητα αξιόπιστης (στὰ βασικά τουλάχιστο σημεία) γνώσης τοῦ ἀντικειμένου της και, παράλληλα, χωρὶς νὰ ἐπιβάλλει ως μόνο σοβαρὸ κι